

Orosz István

A korai orosz parasztság jellegének kérdéséhez (11-15. század)

Az orosz függő parasztság kialakulásának és jellegének kérdésében éppen olyan sok homályos pont található, mint más közép- és kelet-európai ország parasztságának múltjában. Ezek egy része abból származik, hogy a források szegénysége, illetve szűkszavúsága miatt nagyon nehéz eldönteni, hogy Európában az első ezredforduló táján megtalálható típusok közül melyikbe sorolható be a Kijevi Rusz parasztsága. A kiváló russzista Menyhárt Lajosra, noha nem vagyok az orosz történelem kutatója – tanáráként – szeretnék azzal is emlékezni, hogy e rövid előadásban a tisztelt szakértő hallgatóság elé tárom a magyar és európai parasztság történetének kutatásában szerzett tapasztalataimat, illetve e tapasztalatok alapján a címben foglalt kérdésre adható válaszokat.

Véleményem szerint a 11. század elején az európai parasztság fejlődési útjának négy variánsát lehetett megkülönböztetni. Az egyik a „klasszikus” nyugat-európai típus, a másik a bizánci, a harmadik az, ami Észak-Európára, a negyedik pedig ami Közép-Európára volt jellemző.

A Római Birodalom hagyományait leginkább a Nyugaton kialakult barbár államok őrizték, amelyek nemcsak a római nagybirtok termelési rendjét, de a hozzákapcsolt társadalmi viszonyokat is átörökítették. E dominium-rendszer legfőbb sajátossága az urasági kezelésben és a paraszti használatban lévő földek kettőssége volt, az egyik oldalon a terra indominitataval, a másikon pedig a terra mansionataval. A terra indominitata megművelésében az ezredfordulóig a telekre nem ültetett szolgák (servi, mancipia) játszották a főszerepet. A barbárok a hódítás során megnövelték ugyan az uradalmak rendjébe nem illeszkedő (katonáskodó) szabadok tömegét (ingenui, liberi), ezek nagy része azonban a 10. század végére már magánurasságok függésébe került, nem is mindig erőszakos úton, hanem önkéntes felajánlkozások révén. A terra mansionata népét részben az urasági függésbe került, lesüllyedő szabadok, és a telekre ültetett, gyakran az uraság termelőeszközeivel ellátott szolgák alkották. Ez az eredet szerint szabadokból és rabszolgák-

ból származó nyugat-európai jobbágyság a 11-13. században egységesült, Franciaországban gyakran a szolga-eredetűek szerződés szerinti felszabadulásával, a szolgaságból származó röghözköttőség megszüntetésével, majd a 14. század második felében és a 15. században a járadékrendszer kommutálódásával elindult a jobbágyságból kifelé vezető úton.¹

Bizáncban, annak ellenére, hogy a császárság a Római Birodalom folytatója volt, a dominium rendszer nem tekinthető általánosnak. A keleti tartományokat a kései császárkorban is a szabad parasztok (georgoi) önálló gazdaságai jellemezték, amelyek állami adót fizettek, de nem voltak magánurasságok hatalmának alávetve. Az ezredforduló előtt az önálló parasztok számottevő része katonáskodó szabad paraszt (stratiota) volt, s az állam e katonákat meg is védelmezte a földesúri hatalom alá kerüléstől. A katonáskodó sztratióták rétegének jelentéktelenné válása az ezredforduló után Bizáncban is új helyzetet teremtett. Kialakult az úgynevezett pronoia rendszer, amelyben a császár a parasztok állami adóját (kanon) engedte át azoknak, akik fegyveres szolgálatot vállaltak. A nyugati beneficium rendszerrel szemben azonban a pronoia nem birtok-, hanem járadékadomány volt, s megmaradt annak akkor is, amikor VIII. Mihály császár a 13. században örökletessé tette. Az adomány tárgya az ekkor már paroikosznak nevezett parasztok (állami) adója volt. A paroikosz azonban többféle bizánci paraszt összefoglaló neve volt. Így nevezték azokat, akiknek saját (állami adó fizetésére kötelezett) birtokuk volt, de adójukat a császári adomány révén nem az államnak, hanem magánföldesuraknak fizették. De paroikosz volt a neve az urasági földön élő szabad eredetű és szolga állapotú parasztnak is.²

Észak- és Közép-Európában valójában a nyugati fejlődési típus variánsait találjuk meg a 10-11. században. Az északi államokban az a szabad parasztság őrződött meg az államalapítás után is, amely a népvándorlás-kori barbárokat jellemezte. Ezek az önálló gazdaságok nem is süllyedtek feudális függésbe a következő századokban sem, mert rendi képviselőt szerezve, az államhatalom szintjén tudták megakadályozni alávetésüket. Azt is mondhatjuk, hogy Dániában, Norvégiában és Svédországban megőrződött az az állapot, ami a germán törzseket a Római Birodalom nyugati tartományainak meghódítása előtt jellemezte.³

Közép-Európának a 10-11. század fordulóján születő államaiban: Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon megtalálható a dominium rendszer, a telekre nem ültetett szolgákkal művelt földesúri gazdaság, de a 11. században még igen jelentős a szabad parasztság is. A változások útja - 2-3 évszázad késéssel - a nyugat-európaiat követte. A szolgákat telekre ültették, a szabad parasztok magánföldesúri függésbe kerültek, s a 14-15. századra megszületett a szolga és szabad eredetűek összeolvadásából az egységes jobbágyság, amely a nyugatihoz hasonlóan a társadalmi emelkedés útján járt egészen a 16. századig, amikor a Nyugattól eltérően visszahullt egy szigorúbb függésrendszerbe.⁴

A Kijevi Ruszt és a későbbi orosz államalakulatokat sokféle társadalmi hatás érte. A varég-varjág államszervezés révén kapcsolatba került az északi államok paraszti világával, a keresztény térítés és a hatalmi berendezkedés révén viszont Bizánccal. Feudalizációja, így a jobbágyrendszer kialakulása viszont egyidőben történt a közép-európai államokkal, azaz elvben nem zárhatjuk ki, hogy a fenti típusok mindegyike hatást gyakorolhatott az orosz fejlődési sajátosságokra. A hosszas mongol fennhatóság mindezeket tetézhette a függésvizonyok ázsiai formáival.

A korai orosz parasztságra vonatkozó legfontosabb forrás, a nyugat-európai VI-VIII. századi „barbár törvénykönyvekkel” vagy szent István törvényeivel sok rokon vonást mutató „Russzkaja Pravda” nem hagy kétséget afelől, hogy a kijevi állam népének fontos alkotó elemét jelentik a szabadok (muzsi, ljugyi), akik többsége a nyugati vagy bizánci mintának megfelelően bizonyára önálló mezőgazdasági kistermelő volt. A törvény legrégebb (rövid) változata a szabadok meggyilkolása esetében fenntartja a vérbosszú elvét, de ha a családban nem volt senki, aki bosszút állhatott volna, akkor a nyugati barbár törvényekhez hasonlóan a gyilkosnak vérdíjat (40 grívnát) kellett fizetnie a meggyilkolt családjáért. A vérbosszú lehetőségét Bölcs Jaroszláv fiai megszüntették.

A nem szabadoknak, azaz függésben élőknek eléggé széles skáláját találhatjuk meg a korai orosz társadalomban. A korai nyugati barbár államokhoz hasonlóan a fejedelem magas rangú tisztségviselői között is igen sok szolga állapotút találunk (tyiun, mosztnyk stb.). Ezek útja az évtizedek során ugyanúgy, mint nyugaton, az előkelők soraiba vezetett. A nem szabadok döntő többsége azonban a klasszikus (rab)szolgaság viszonyai között élt. Az igazi választóvonal a korai orosz társadalomban is – ugyanúgy, mint a frank, bajor vagy magyar népnél – a szabadok és szolgák között volt. Ezen nem változtat az a tény sem, hogy egyes magasrangú fejedelmi szolgák meggyilkolásáért kétszer annyi térítést kellett fizetni, mint amennyi a szabadok 40 grívnát kitevő vérdíja volt.

A szolgának nem volt vérdíja (vira), de volt ellenértéke (urok). A holopért például 5 grívnát (öt ökör árát), dajkáért vagy nevelőért még ennél is többet, 12 grívnát kellett térítésként fizetni megölésükkor. Ezt azonban nem a szolga hozzátartozói, hanem ura kapta kárának megtérítéséért ugyanúgy, mint a klasszikus antikvitásban.⁵

Minden bizonnyal a rabszolgák legnépesebb csoportját a holopok, illetve cseljagyok alkották. Nehéz lenne eldönteni, hogy a kétféle megnevezés a szolgaság különböző formáját jelentette-e? Font Márta úgy látja, hogy a cseljagyok helyzete azonos volt a holopokéval, a megkülönböztetés alapja a cseljagyok idegen eredete.⁶ Arra is lehetne gondolni, hogy a cseljagy a házi szolga, a holop pedig a mezőgazdaságban foglalkoztatott szolgaparaszta.

A kérdés eldöntése nélkül is választ kell keresnünk arra, hogy a holopok az uraság magánkezelésű földjén dolgozó, saját termelőeszközökkel nem rendelkező, vagy telekre ültetett és önállóan gazdálkodó szolgák? Meg kell jegyeznünk, hogy a 10. század előtt Nyugat-Európában még meglehetősen nagy számban voltak a telekre nem ültetett szolgák is, akik csak a 11. század során kaptak uruktól szolgál-mansiókat. Angliába a 11. század végén a Domesday Book tanúsága szerint a paraszti lakosság 14 %-a szabad paraszt (sokeman), 9 %-a pedig telekkel nem rendelkező rabszolga (serf) volt. Franciaországban sem volt jelentéktelen csoport, s a 11. században is csak lassan szűnt meg a földesúri udvarban élő szolgák (famuli) csoportja. A Közép-Európát is reprezentáló Magyarországról Szabó István mutatta ki, hogy a 13. század derekáig a földesúri magánkezelésű gazdaságok (predium) megművelése rabszolgákkal történt, akiket csak a tatárjárás után kezdtek telekre ültetni.⁷

Minden jel arra utal, hogy a régi Oroszországban az örökbirtoknak (votcsina) volt magánkezelésben tartott része, s amikor kialakult a szolgálati birtok (pomesztje) az is valóságos földbirtokadományt jelentett. Szvák Gyula még a 16. századról is azt állapítja meg, hogy „a majorságot az egész század folyamán szinte kizárólag a holopok művelték meg”.⁸ Méginkább így volt ez a megelőző századokban. A Russzkaja Pravda bővített változata szerint a 12. században a holopoknak volt családjuk,⁹ de ez ekkor még egyáltalán nem jelenti azt, hogy saját földjükön gazdálkodtak volna, azaz bekövetkezett volna Oroszországban is az, ami Nyugat-Európában a 11., Magyarországon a 13. században végbement. Feltételezhető, hogy a holopok a 11-13. századi Oroszországban olyan szolgák, akiknek a társadalmi állapota a 10. század előtti Nyugat-Európa, vagy a 13. század előtti Magyarország szolgálainak helyzetére emlékeztet. Megerősíti e vélekedésünket a holopok társadalmi statusa. V. O. Kljucsevszkij megállapítása szerint az orosz holopok a 15. század végéig a teljes személyi alávetettség állapotában éltek, uruk tulajdonában voltak. Hét olyan kritériumot sorolt fel, amelynek eredményeként a holop állapot létrejöhetett:

1. Fogságba esés révén, azaz ugyanúgy, ahogy a klasszikus antikvitásban Európában, de Ázsiában és Afrikában még a középkor évszázadaiban is, rabszolgákat lehetett szerezni.
2. Ha valaki saját magát eladta holopnak, vagy gyermekkorában a szülei tették vele ugyanezt.
3. Ha egy jobbágytelket használó, szabad eredetű parasztot valamilyen vétség elkövetése miatt a földesúr büntetésből helyez holop állapotba.
4. Ha holptól származik.
5. Ha adóssága megfizetésére képtelen, s a kölcsön fejében kell a szolgáltatást vállalnia.

6. Ha egy szabad úgь lép valaki személyes szolgálatába, hogy erről a szokásos szerződést nem kötik meg, szintén holop lesz belőle.
7. Végül pedig azáltal is szolgál lehet egy szabadból, ha rabszolgánövel köt házasságot.

E hét kritérium közül három már a Russzkaja Pravda bővített változatában is szerepelt (ha valakit megvesznek, illetve eladnak, ha valaki rabszolgánöt vesz feleségül, illetve ha valaki úgь lesz a fejedelem tisztviselője /tyiun, kulcsár/, hogy „erre előzetes megállapodást kötött volna”). A holopok uruk személyes javainak részét képezik, adhatók és vehetők, úgь van értékük, mint a birtok egyéb tartozékainak, s valójában örökösen az úr személyéhez vannak láncolva. A szökött holopot bármikor és bárhonnan vissza lehet követelni, a hatóságok kötelessége a szökött szolgálak elfogása és kiszolgáltatása uruknak.¹⁰

A holopok vizsgálatában nem az az igazi probléma, hogy miért van szolgaság Oroszországban a 11. században, hiszen az ezredforduló Európájában még mindennütt van, hanem az, hogy miért maradt meg még a 15-16. században is? Az európai folyamatok időbeli eltolódással történő követése nem elégséges magyarázat, hisz a feudalizáció folyamatában nagyjából Oroszországgal egyidőben induló közép-európai államokban is eltűnt a szolgaság már a 12-13. században. Úgь tűnik, hogy a büntetésből, vagy szerződés nélküli szolgálat vállalásából a holopságnak állandó utánpótlása volt. Az Oroszországban is ismert szolgafelszabadítások, amelyek mögött a felszabadító lelki üdvösségének megszerzése állt (a zadusnűje ljugyi ugyanolyan szabadosok¹¹ mint azok a nyugat-európai libertinusok, akiket pro remedio salutis animae szabadítottak fel uraik), nem tudták megakadályozni, hogy a holopok rétegének ne legyen állandó utánpótlása. A Kijevi Rusz időszakában a zakupok is adósság fejében dolgoztak az uraság birtokán, de a törvény tiltotta a felvett urasági kölcsönt munkájukkal törlesztő zakupok holoppá tételét.¹² Ugyanakkor a kölcsön visszafizetéséig szabad létükre ugyanúgy hozzá voltak kötve az uraság személyéhez, mint a holopok. A zakupok mellett a későbbi korszakokban az úgynevezett szerebrennyikek, majd a bibliai „kabala” kifejezés nyomán elnevezett „kabalnűje ljugyi” tekinthetők az urasági kölcsön miatt szolgaságba kerülőnek. Ezek függése nem volt örökös, utódaik nem lettek szolgálak, de 1597-ben törvény mondotta ki, hogy a kabalnűje ljugyi életük végéig akkor is szolgaságban maradnak, ha a kölcsönt visszafizették uruknak (amire egyébként ritkán került sor). V. O. Kljucsevszkij joggal beszélt kabala-holopokról.¹³

A holop állapot változatlanóságát III. Iván 1497. évi és IV. Iván 1550. évi törvénykönyve is bizonyítja. Még mindig lehetőség nyílt arra, hogy valaki nemcsak magát, de gyermekeit és feleségét is adósszolgaságba taszítsa, ha mind ugyanannak a földesúrnak az alattvalói. A falun szerződés nélkül szolgálatba lépők e törvények szerint is holop állapotba kerültek, csak a városiak nem.¹⁴ A szolgaságból va-

ló szabadulásnak mindkét törvénykönyv az úr akaratán kívül csak azt a formáját ismeri, amely szerint szabadságot az a holop nyerhet, aki a tatárok fogságából megszökik.¹⁵

A szolgaság, bár ezt az orosz történetírás időnként igyekezett szemérmesen tagadni, vagy legalább jelentéktelennek nevezni, még a 15-16. századi Oroszországban is valóság volt, sőt – miként Szvák Gyula is hivatkozott rá – a 16. század derekán létszámában még növekedett is.¹⁶

Az azonban kétségtelen, hogy a holopok nem egyedül alkották az orosz parasztságot. A 11. században a már említett muzsi, ljugyi néven emlegetett közsabadok többsége a földművelés térhódításával paraszt lett s ugyanúgy, mint a nyugat-európai közsabadok is, a feudalizálódás során fejedelmi, egyházi vagy magánföldesúri függésbe került. Ezeket a függő parasztokat szmerdeknek, vagy szjabroknak nevezték. Ha az urasági függés valamilyen jogilag megfogalmazott szerződésen (rjad) alapult, akkor a függésbe került szabad neve rjadovics volt. (Valójában a zakupok is rjadovicsok voltak, de a föld mellé kölcsönt – kupa – is kaptak uruktól).¹⁷

A szmerdek, rjadovicsok társadalmi presztizse már a 11. században sem lehetett túlságosan magas, mert a Russzkaja Pravda szerint ugyanannyi volt a vérdíjuk, mint a holopok ellenértéke.¹⁸ Voltak azonban lényeges különbségek a parasztság e két csoportja között. A szmerdek falvakban éltek, amelyek közössége (mír) némi védelmet jelentett, míg a holopok többsége a földesúri udvarok lakója volt, s csak a középkor későbbi századaiban jelentek meg a holopok szórványosan a falvakban is. A lesüllyedt szabadok legfőbb kiváltsága a költözés szabadsága, azaz a 16. század végéig nem voltak uraik személyéhez, és az általuk használt földhöz hozzáncolva. Az a telepítési hullám, amely Európában a 11-13. században óriási parasztmigrációt okozott,¹⁹ Oroszországot is elérte, mert csak így lehetett a lakatlan területeket benépesíteni. A szabad eredetű parasztok elnevezései a 13-14. században: sztarozsilec (helybeli) vagy novoprihogyec (jövevény) arra utalnak, hogy a belső mozgás jellemzője volt e jobbágyrétegnek, a költözés szabadsága a szabad eredetű jobbágyokat elválasztotta a szolgálta parasztoktól.²⁰

Nyugat-Európában már a 11-13. században, Közép-Európában a 13-14. század során nemcsak a szolgálta eredetű parasztok telekre ültetése történt meg, de a két csoport kiegyenlítődése is a szabadok szintjén, azaz a költözés szabadsága minden parasztréteg privilégiuma lett. A szolgálta eredetűek felemelkedtek a szabad eredetűek szintjére. Ezzel együtt szűntek meg a földesúri magánkezelésű gazdaságok, s alakult át a szolgáltatások rendszere is. Valójában ez teremtette meg a felemelkedés lehetőségét.²¹

Oroszországban azonban – úgy tűnik – nem ez történt. Nem tudunk pontos választ adni arra a kérdésre, hogy mikor ment végbe a holopok (szolgálta)telekre

ültetése? Az orosz(szovjet) történetírás utalni szokott arra, hogy a 13-14. században a holopok egy része már nem az urasági udvarban, hanem faluban él, és saját gazdasága van. Ha ez a változás be is következett, a holop társadalmi helyzetében – amint láttuk – emelkedés nem tapasztalható, mert nem szűntek meg a földesúri magánkezelésű gazdaságok, sem a votcsina, sem a pomesztye esetében. Sőt váltságba került a szabad eredetű parasztok legfontosabb kiváltsága: a költözés szabadsága. III. és IV. Iván törvénykönyveiben kerül először sor a költözés szabályozására, s idejének rögzítésére, az őszi Szent György napot (november 26) megelőző és követő hétre. Általános a történeti irodalomban az a vélemény, hogy a két törvényben nem a költözés engedélyezése a lényeges, hanem az, hogy a szabad eredetű parasztok másik földesúrhoz távozásának a feltételei megszigorodtak. A központosítás erősítésének jegyében a törvény az egész országra érvényessé vált, s megszüntette a migrációban fellelhető helyi sajátosságokat. Megszabta azokat a fizetési feltételeket, amelyeket az elköltöző köteles volt régi urának teljesíteni. Végül olyan időszakban engedte meg az eltávozást, amikor Oroszországban már kemény tél volt, s a távozó többször is meggondolta, hogy útnak induljon. A költözés megszigorítása a 16. század végén tiltássá vált, s a következő évtizedekben csak arról születtek rendeletek, mennyi az az idő, ameddig a szökött parasztot vissza lehet követelni urának. Ez az idő 1649-ben a végtelenbe tolódott ki.²²

A szabad eredetű parasztnak a földhöz és a földesúr személyéhez láncolása hasonlóan mutatkozik ahhoz, ami Közép-Európában is bekövetkezett az örökös röghözkötés rendszerének kialakulásakor. A helyzet azonban nem volt teljesen azonos. Oroszországban ekkor született meg először az egységes jobbágyosság úgy, hogy a szabad eredetű parasztok tömegei is belehanyatlottak a szolgaparasztnak állapotába. A „zakreposcsenyie”-nek nevezett folyamat nemcsak a szabad eredetű parasztnak örökös földhöz kötését jelentette, hanem azt is, hogy a jobbágy személyében is az úr tulajdonává vált, mint a középkorban a holop. Adásvétel tárgya lehetett nemcsak a földdel együtt, de föld nélkül is. Az uraság a jobbágycsaládot szétszakíthatta, a gyermeket szülei nélkül is eladhatta. Miként a szolgák, az újkori orosz jobbágyok is csaknem korlátlan rendelkezésű vagyontárgyai lehettek uraiknak. Ha a földesúr jobbágyát megölték, urának másikat kellett kapnia helyette. A jobbágy másokkal vagyoni jogi kapcsolatba nem léphetett, adósságát urától kellett követelnie, de az úr adósságát is be lehetett jobbágyain hajtani. Még ingó vagyona is csak urasági engedéllyel volt örökíthető. Mindez alig különbözik a szolgaparasztnak korai középkori állapotától.²³

Miben kell tehát látnunk az orosz parasztság jellegzetességét a 11-15. században? Az említett európai fejlődési utak közül az északi országokat eleve kizárhatjuk. A bizánci minta követésének az orosz társadalom első századaiban van nyoma. A bojárok kezdetben nem földbirtokosok, hanem olyan, a fejedelem udvará-

ban élő előkelők, akik a fejedelmi adóból nyerték járadékukat. Van olyan vélemény, amely szerint a földesúri örökbirtokok csak a mongol uralom időszakában formálódtak meg véglegesen.²⁴ Az orosz fejlődés azonban inkább a közép-európai új államokkal haladt együtt. Azok azonban a 12-14. században megpróbálták elzárkózni Nyugathoz, szabad és szolga eredetű jobbágyságuk a szabadok szintjén egységesült. Oroszország legsajátosabb vonása, bizonyára nem függetlenül a mongol uralomtól és az Európától való elzárkózástól, a szolgák rétegének fennmaradása a 16. századig, aminek legfőbb oka a szolgaságba kerülés utánpótlásának biztosítása volt. Ha megtörtént is holopok telekre ültetése, a magánkezelésű urasági gazdaságok nem tűntek el, mint Nyugaton és Közép-Európában. A 16. században végül Oroszországban is egységesült a jobbágyság, de nem a szabadok, hanem a szolgák szintjén, s ez az orosz jobbágyság történeti útját a 19. századig meghatározta.

Jegyzetek

1. A nyugat-európai parasztság helyzetére: *Werner Rösener*: Bauern im Mittelalter. München, 1987. 214-28.; *Friedrich Lütge*: Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart, 1967. 58-111.; *Marc Bloch*: La société féodale. Paris, 1968. 335-83.; *Georges Duby-Aramand Wallon*: Histoire de la France rurale. Paris, 1975. I. 419-568.; *Makkai László*: Az európai feudalizmus jellegzetességei. Bp. 1978. 89-133.; *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVII. században. Bp. 1963. 13-42.; *Szücs Jenő*: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Történelmi Szemle 1981. 3. sz. 331-36.; *Sz. D. Szkazkin*: A parasztság a középkori Nyugat-Európában. Bp. 1979. 190-258.; *Gunst Péter szerk.*: Európa története (Az általam írt: Az új feudális gazdaság, Az új feudális társadalom, és *Papp Imre* által írt Kézműipari „forradalom” és agrárátalakulás c. fejezetek) 68-79., 106-117.
2. *Dimítiri Obolenski*: A Bizánci Nemzetközösség. Bp. 1999. 171-204.; *Orosz István szerk.*: Európa a korai középkorban. Debrecen, 1999. 257-68.; *Georg Ostrogorsky*: Byzantinische Geschichte. München, 1963. 324-453.; *A. P. Kazsdan – G. G. Litavrin*: Bizánc rövid története. Bp. 1961. 234-51.
3. *Orosz István szerk.*: i. m. (*Bárány Attila*: A skandináv államok kezdetei) 190-199.
4. *Szabó István*: Jobbágyok, parasztok. Bp. 1976. 62-100.; *Makkai László* i. m. 133-59.; *Szücs Jenő* i. m. 331-36.
5. *A. N. Kitusin szerk.*: Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához. Bp. 1956. 26-30.; *B. D. Grekov*: Az orosz parasztság története a legrégebb időktől a XVII. századig. Bp. 1956. 256-57.; *Perényi József – Dolmányos István*: Szovjetunió története. I. Bp. 1989. 17-19.; *Erdmann Hanisch*: Geschichte Russlands. I. Freiburg im Bressgau. 1940. 41-45.; *B. A. Rübakov red.*: Isztorija SzSzsZR. Moszkva, 1966. I. 511-22.; *Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula*: Ország

- története. Bp. 1997. 38-40.
6. Uo. 40.
 7. Szabó István i. m. 84.
 8. Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula i. m. 140.
 9. A törvény szerint a lopáson ért szolga „feleségét, gyermekeit” nem kell kiadni, csak ha együtt követték el a lopást. A. N. Kitusin szerk. i. m. 30.
 10. W. O. Kljutschewskij: Russische Geschichte. Zürich, 1945. I. 19.
 11. Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula i. m. 39.
 12. Uo. 39. „A zakup tehát eredetét tekintve a legtöbb esetben nemrég még szmerd volt, de elvesztette termelőeszközeit és a gazdasági szükség készítette arra, hogy a nagybirtokosnál munkát keressen”. B. D. Grekov i. m. I. 205.
 13. W. O. Kljutschewskij i. m. 23.; B. D. Grekov i. m. II. 355.
 14. B. A. Grekov: Szugyebnyiki XV-XVI. vekov. Moszkva-Leningrád, 1952. Az 1497. évi törvény 66. cikkelye és az 1550. évi törvény 76. cikkelye. 28. ill. 168.
 15. Uo. 27.
 16. Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula i. m. 140.
 17. B. A. Rübakov i. m. 216., 525.
 18. “A szmerdért és a holopért 5 grína jár” A. N. Kitusin szerk. i. m. 27.; B. A. Rübakov i. m. 535.
 19. B. H. Slicher van Bath: The agrarian history of Western Europe a. d. 500-1850. London, 1963. 155-57.; Richard Krzymowski: Geschichte der deutschen Landwirtschaft. Stuttgart, 1951. 165-72.
 20. B. A. Grekov i. m. (Szugyebnyiki...), 94. Perényi József – Dolmányos István i. m. 39.
 21. Makkai László i. m. 88.; Sz. D. Szkazkin i. m. 258-85.
 22. B. A. Grekov i. m. (Szugyebnyiki...) 1497. évi 57. tc. (O hrisztyanszkom otkaze), 27. Az 1550. évi törvény 88. tc. 172.; Vö. B. A. Rübakov i. m. II. 163.; Erdmann Hanisch i. m. 97.
 23. Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Bp. 1947. 72-73.; Varga János: A jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp. 1969. 577. Grekov szerint már Sujszkij 1607. évi ukázában (amely még 15 éves elévülési időt tartalmazott a szökött parasztok visszakövetelésében) „a paraszt szoros függésbe kerül urától és a holopokhoz hasonlóan kezelik.” B. A. Grekov i. m. II. 384.
 24. Orosz István szerk. i. m. (Angi János: A keleti szlávok és a Kijevi Rusz) 282.

On the characteristics of early Medieval Russian peasantry

It is likely even in the light of the scarce early medieval sources that 10th-11th-century European peasant society developed in four different ways. The people of the Western European *terra mansionata* were recruited from either descending freemen or slaves allotted a tenement. In the Byzantine Empire the peasants obliged to do military service and later on to pay state tax did not live under seigneurial villeinage. In the 13th century when Michael VIII made the taxation incomes gained by virtue of military service hereditary, and free peasants were not referred as *pronoia* any longer but *paroikos*, though the hereditary status was pertaining only to the tax, the dues they were assigned as military allowances and not to the person and the landed tenement of the peasant. In Northern Europe (Denmark, Norway, Sweden) the peasantry acquired parliamentary representation as a distinct estate which saves them declining into villeinage. In Central Europe (Bohemia, Poland, Hungary) certain variants of the Western European development were taking shape. It is partly the decline of freemen, partly the allotment of estates to slaves that resulted in the formation of villeinhood in the 13th-14th centuries.

There were freemen (*muzhyi, liudyi*) and slaves (*serfs, holops, tcheliadys*) in the territory of the Kievan Rus as well. Amongst the serfs the *tcheliadys* could have most probably been of foreign origin, as well as a number of the *holop* layer might have also derived of foreign slave population. The *RusskaiaPravda* makes a distinction between these two groups rendering a *wergeld* or blood-money (*vira*) for freemen and price-value (*urok*) for slaves/serfs. The social development of Russian peasantry differs from the European pattern outlined above in the phenomenon that the *holop* serfdom did not disappear.